

Tjänis, knäppis och brallis; om suffixet *-is* i modern svenska*

Suffixet *-is* är intressant av flera skäl. För det första är det oerhört produktivt i svenska, kanske till och med det mest produktiva avledningssuffixet överhuvudtaget. De *-is*-avledda ord som vi kan återfinna i ordlistor och korpusar utgör troligen bara en bråkdel av alla dem som bildas spontant i det löpande talet. Detta faktum i sig motiverar en närmare studie av suffixet. Men det finns andra, språkinterna skäl till att suffixet är intressant. I vanliga fall bestämmer ett suffix lexikal klass – deklination eller konjugation – för ordet som helhet. Suffigering med *-het* ger t.ex. tredje deklinationens substantiv: *tokighet* – *tokigheter*, och suffigering med *-era* resulterar i första konjugationens verb: *tangera* – *tangerade*.¹ Detta gäller alltså inte avledning med *-is*, som inte ger något bestämt genus eller någon bestämd deklination åt ordet som helhet; vi säger *ett dagis*, *dagiset* – *flera dagis* men *en lantis*, *lantisen* – *flera lantisar*. Dessutom kan *-is*-avledning skapa ord av olika ordklasser, substantiv: *lantisar*, adjektiv: *poppis*, adverb: *bergis* och interjektioner: *tjänis*. Inte heller detta är en egenskap som normalt förknippas med avledningssuffix.

I min artikel tänker jag granska avledning med *-is* ur olika aspekter. Utgångspunkten för min undersökning är en korpus bestående av ca 325 *-is*-avledningar samlade från olika källor: Språkdata i Göteborg, de exempel som återfinns i Inghult (1968), SAOL, Svenska språknämndens *Nyord från 40-tal till 80-tal*, ord från egen fatabur, från talspråket och tidningar (framför allt från ungdomsinsändarsidan *Postis* i *Sydsvenska Dagbladet* under de första månaderna av år 2000). I avsnitt 1 tänker jag ge en bakgrund som tillika blir en genomgång av tidigare forskning. I avsnitt 2 tänker jag granska själva ordbildningsprocessen. Mer specifikt tänker jag utreda relationen mellan det som jag kallar källordet, t.ex. *daghem* och korresponderande *-is*-avledning, i det aktuella fallet *dagis*. I avsnitt 3 diskuterar jag det som jag kallar för betydelseparadigm, och deras roll i för bildning av nya ord och för tolkning av ord. Jag tar också upp den principiellt intressanta frågan om hur man ska avgöra om två suffix som ser likadana ut på ytan i grund och botten är samma suffix. I avsnitt 4 spekulerar jag om *-is* kan ses som en stambildare som gör att hiatus mellan två obetonade vokaler kan undvikas. Slutavsnittet innehåller ger en sammanfattning av min uppsats.

---

* Tack...

¹Det finns dock även andra avledningssuffix som knyts till olika lexikala klasser. Ett exempel är *-skap*, som kan vara neutralt, t.ex. i *budskap-et* och utralt, t.ex. i *kunskap-en*.

Källhänvisning kommer att ges endast till sådana ord som enligt min egen språkkänsla inte kan sägas höra till det normala, vardagliga svenska ordförrådet. Ordförklaringar ges endast i de fall där så kan anses påkallat.

1 Bakgrund

En utförlig beskrivningen av avledning med *-is* i svenska ges i Inghult (1968). Inghult beskriver både den historiska bakgrunden i svenskan och den moderna användningen. Enligt Inghult, som också refererar till Hennings (1897), Noreen (1898) och Bergman (1929), har bruket av suffixet *-is* antingen kommit in i svenska språket via västgötaknallarnas språk månsing eller också från studentjargongens lek med latinisering av ord. Inghult jämför därvid med andra lekfulla latiniseringar: *Norax* för Noreen, *Helix* för Hellquist och *pankakium* för ett matställe i Uppsala. Hellquist (1922) menar att avledningstypen ytterst, åtminstone delvis, har uppkommit i skol- och studentspråket i anslutning till det latinska *-is*-suffixet. även om han nämner den inhemska typen *gubbis*, som enligt honom var vanlig i dialekterna, som en annan möjlig källa. Kopplingen till det latinska eller snarare lärda suffixet *-is* kommer att diskuteras mera i detalj i avsnitt 3.

Inghult delar upp *is*-avledningarna i fyra olika grupper: appellativa substantiv, egennamn, adjektiv/adverb och interjektioner. Den första gruppen, appellativa bildningar, delas av Inghult in i fem undergrupper: ellipsbildningar, avledningar till substantiv, avledningar till adjektiv, avledningar till verb och övriga avledningar. Huvuddelen av den grupp som han benämner ellipsbildningar utgörs av sammansättningar eller avledningar där alla stavelser utom den första strukits, och suffixet *-is* lagts till. Exempel som han ger är *bokis* 'bokauktion', *bondis* 'bondtur', *klassis* 'klasskamrat', *pluggis* 'plugghäst' och *spädis* 'spädbarn', *sjädis* 'sjåare' och *eldis* 'eldare'. Inghult påpekar att stymningen inte är godtycklig: ~Det blir naturligtast för språkmedvetenheten att låta det betydelsebärande elementet utgöra förled i det nybildade ordet~ (s. 11). Tyvärr utvecklar inte Inghult vidare vad han avser med ~det betydelsebärande elementet~. En väl etablerad princip inom ordbildningsläran är ju nämligen att det högraste segmentet i en sammansättning är huvudled i ordet och följaktligen den viktigaste leden. Denna led bestämmer lexikal klass (se ovan), och i sammansättningar definierar den ordets helhetsbetydelse; en *husbåt*, t.ex., är en båt, inte ett hus, ett *blåbär* är ett bär och inte färgen blå. Frågan om tolkningen av Inghults formulering ~det betydelsebärande elementet~ kommer att diskuteras mer ingående nedan. Inghult noterar vidare att källordet inte alltid stympas vid morfemgränsen: *alkis*, *champsis*, *kondis*, *tvillis* 'tvillingar'. Denna observation är intressant, och kommer också att bli föremål för diskussion nedan.

Ord som *stolis* och *pappis* betraktas inte av Inghult som ellipser utan som avledningar till substantiv, och tillhör följaktligen den andra undergruppen till appellativa substantiv. Anledningen är att någon

avkortning av grundordet inte har skett. Dock menar han att ord som *pappis* för 'pappa' har blivit föremål för vad han kallar **suffixbyte**; uppenbarligen anser han att ordet *pappa* är en avledning: *papp-a*.

Inte heller ord som *dummis*, *fräckis*, *fegis*, *fulis* och *skummis* betraktas av Inghult som ellipser, utan de analyseras i stället som tillhöriga den tredje underavdelningen av de appellativa bildningarna: avledningar av enkla adjektiv. Anledningen är att *-is* i fall som de ovan inte enbart är ~ett modifierande suffix, som bara ger grundordet ett nytt stilvärde, utan det fungerar här även som ett vanligt avledningssuffix~ (s. 12). Ett ord som *fräckis* kan dock, menar Inghult, möjligen betraktas som en ellips, eftersom ordet kan ses som en avkortning av frasen *fräck historia*. Mer exakt varför *fräckis* i betydelsen 'fräck person' är att betrakta som en avledning medan *fräckis* i betydelsen 'fräck historia' anses vara en ellips framgår dock inte av Inghults resonemang.

Som exempel på avledningar till verb tar Inghult upp ord som *borstis* 'person som super' och *fuskis* 'person som fuskar'. Han konstaterar att de deverbala *-is*-avledningarna utgör en semantiskt och stilistiskt enhetlig grupp. Orden ~betecknar personer med fallenhet för en viss verksamhet~ (s. 12). Tilläggas kan att jag har funnit andra deverbala *-is*-avledningar som inte är personbetecknande, t.ex. *gnuggis* 'gnuggbild', *luktis* 'luktsuddgummi' och *nuddis* 'apparat för flexitid som fungerar genom att man nuddar med en speciell avläsare'. Man kan också fundera på om ord som *pluggis* i Inghults modell skulle kunna analyseras på samma sätt som *borstis* och *fuskis*.

Den sista undergruppen till de appellativa bildningarna är de som har bildats på annat sätt. Här tar Inghult dels upp bildningar som kan få olika analyser, dels udda bildningar som *flådis* 'flottist', *podis* 'potatis', *rådis* 'råtta' och *vådis* 'vatten'.

Gruppen av egennamn delar Inghult in i personnamn och namn på platser institutioner etc. Exempel på egennamn är *Aspis* för *Asplund*, *Ekis* för *Eklund* och *Björkis* för *Björkman*. Inghult noterar att ord som betecknar karakteristiska egenskaper kan avledas med *-is* och användas som smeknamn: *Lillis*, *Trögis*, *Svängis* o.s.v. Som namn på platser och institutioner finner man t.ex. *Långis* för *Långholmen* och *Medis* för *Medborgarplatsen*.²

De adjektiv och adverb som bildats på *-is* är färre än substantiven. De undviks generellt i attributiv ställning. Några exempel är *bakis* och *nervis*. Inghult påpekar att dessa adjektiv och adverb används oböjda: *Han är poppis*, *de är poppis*, *Hon är sotis*, *De är sotis*. *Poppis* kan användas i attributiv ställning, enligt Inghult: Ett autentiskt exempel är *en särdeles poppis folkskoleinspektör* (SAOB). Om *poppis* än kan användas attributivt är det dock omöjligt att kongruensböja: **ett poppist statsråd*, **två poppisa expediter*.

---

² Det kan vara värt att påpeka att *Lillis* och *Trögis* ju formellt sett är avledningar till adjektivstammar, och liknar därmed appellativer av denna typ.

De enda i bruk varande interjektioner som Inghult nämner är *tjänis* (jfr tjänare) och *grattis*. Han nämner dock att *mjukis* har varit frekvent under 1800-talet (jfr *jag är Eder ödmjuka tjänare*).

Orden i min korpus visar att det inte har utvecklats så särskilt många nya grupper sedan Inghults artikel skrevs (se dock avsnitt 4 nedan). Det är slående att så många av *-is*-avledningarna i tidningsmaterialet är smeknamn, ofta på idrottsmän: *Stenis*, *Stallis*, *Rådis*, *Lillis*, *Bulis* och *Svennis*. Inghult skriver att han har funnit ett antal belägg i 1800-talsmaterialet av ord där *-is* har fogats till enstaviga substantiv. I hans material från 1930–1966 har han inte hittat några belägg alls på denna ordbildningstyp, och han drar slutsatsen att detta skulle tyda på att typen skulle vara oviktig i dagens svenska. I mitt material har jag funnit några få belägg av den aktuella typen: *Kjellis* (DN -87), *kramizar* (Postis 19/2 2000), *kramizzar* (Postis 19/2 2000), *lagis* 'lag' (Pr 97), *tuttisar* 'tuttar' *valis* 'val' (Pr 97). Intressant är att ett flertal av dessa belägg kommer från ett kåseri där författaren ironiserar över det jargongartade språkbruket hos vissa politiker. Möjligtvis skulle man kunna misstänka att den aktuella ordbildningstypen är strikt talspråklig och därför är inte finns i korpusar.

2 Avledning med *-is*: ett fall av metonymi?

I detta avsnitt ämnar jag diskutera de avledningar med *-is* som ofta i litteraturen analyseras i termer av strykning eller ellips, d.v.s. fall där källordet är en sammansättning eller en avledning, t.ex. *daghem* – *dagis*, *mellanöl* – *mellis* och *alkoholist* – *alkis*, *kondition* – *kondis*. Min huvudpoäng är att en stryknings- eller ellipsanalys medför många nackdelar. I stället bör vi se avledning med *-is* i de aktuella fallen som parallella bildningar, där förledet i *-is*-avledningen står i ett metonymiskt förhållande till grundordet.

2.1 Argument mot en analys i termer av ellips eller strykning

Den vanligaste åsikten i svenska ordbildningsläror är att *-is*-avledningarna ska beskrivas i termer av strykning, förkortning eller stympning av ett grundord. Teleman (1970:84) skriver att *-is* i $\tilde{\text{mer}}$ eller mindre slangbetonat talspråk $\tilde{\text{}}$ kan insättas i stället för de strukna leden. Som exempel nämner han *vaktis*, *kondis* 'konditori' och *godis*. Thorell (1984) menar att orden har bildats genom samtidig förkortning och suffixavledning. Söderbergh (1968:177) ordnar in *-is*-avledningarna under rubriken kortord och skriver att de tillkommer genom att man $\tilde{\text{stympar}}$ ett ord efter första stavelsen och lägger till *-is* $\tilde{\text{}}$. Enligt Inghult är majoriteten av alla *-is*-avledningar elliptiska bildningar: $\tilde{\text{alla}}$ stavelser i grundordet utelämnas utom den första, som förses med *-is* $\tilde{\text{}}$ (s. 10). Även ett ord som *bästis* betraktas av Inghult som en ellips, eftersom han menar att det har bildats ut en ordgrupp (antagligen 'bästa kamrat' el dyl.). Låt oss göra en jämförelse med ett mer klassiskt fall av en strykningstransformation eller ellips, nämligen ellips på satsnivån. En ellips av denna typ innebär att ett

eller flera ord stryks. Processen kan illustreras med meningen *Kalle spelade flöjt igår och Olle fiol i lördags* och återges i (1) nedan:

- (1)   a   Kalle spelade flöjt igår och Olle spelade fiol i lördags.
 ellips ⇒   b   Kalle spelade flöjt igår och Olle ~~spelade~~ fiol i lördags.
               =   c   Kalle spelade flöjt igår och Olle fiol i lördags.

Ordet *spelade* skulle kunna suppleras i (1c), men med en klumpig mening som följd. För *-is*-avledningarna förhåller det sig lite annorlunda; man kan inte utan problem hävda att ett led helt enkelt har strukits enligt samma principer som de som har verkat i (1c). För det första är ordaccenten i de allra flesta fall annorlunda i en *-is*-avledning jämfört med källordet. Sammansättningar har regelmässigt grav accent i svenska, medan *-is*-avledningarna alltid har akut accent:

- (2)   `portvakt   –   ´portis
       `skådespelare   –   ´skådis
       `klasskamrat   –   ´klassis

Om suffixet *-is* bara hade haft som uppgift att fylla upp en position i ordet, d.v.s. att ersätta ett led, hade vi förväntat oss att den grava ordaccenten hade behållits, och att *klassis* 'klasskamrat' hade haft samma prosodi och tryckförhållanden som *packis* 'packad is'. För ett ord som *kalkis* 'åderförkalkad' skulle *-is* enligt en strykningsanalys skulle stå som pro-ord för en diskontinuerlig konstituent, åderför-ad, vilket inte är särskilt troligt. Ellipsanalysen är givetvis ännu svårare att applicera på ord som *bästis* och *fräckis*, vilka Inghult menar är elliptiskt bildade från ordgrupper: *bästa kamrat* och *fräck historia*, eftersom affix och ord faktiskt inte är utbytbara enheter. Vid den förmenta ellipsen *en fräck historia* ⇒ *en fräckis* byter hela nominalfrasen huvudord; *-is* blir inte huvudord utan huvudled i det avledda ord som kommer att fungera som frasens huvudord. Processen kan alltså inte beskrivas i termer av enkel strykning av ord eller led som kan suppleras. Om vi vill använda termen ellips i alla fall så måste vi vara noggranna med att påpeka att det är frågan om en helt annan typ av process än ellips på satsnivå.

Ännu värre problem medför ellipsanalysen för ord av följande slag:

- (3)   *poppis*   ´populär´
       ambis   ´ambitiös´
       sotis   ´svartsjuk´
       Teknis   ´Tekniska högskolan´
       Opis   ´Operakällaren´
       Medis   ´Medborgarplatsen´
       kompis   ´kompanjon´

<i>osis</i>	'osmak'	(Inghult)
<i>skomis</i>	'skomakare'	(Inghult)
<i>chaffis</i>	'chaufför'	
<i>baggis</i>	'bagatell'	
<i>alkis</i>	'alkoholist'	
<i>tecknis</i>	'teckningslärare'	(Inghult)

Problemet med orden i (3) är att det inte är hela efterleden som ~strukits~ utan andra delar av källordet, ibland inte ens hela identifierbara morfem. I ord som *sotis* för 'svartsjuk' finns det inte ens något källord. (Antagligen är *sotis* en analogibildning från *svartis* 'svartsjuk'.) Om avledningarna i (3) ska betraktas som elliptiska bildningar har vi tydligen att göra med en helt annan typ av ellips än den som vi finner på sats- och frasnivån. I 2.3 tänker jag därför föreslå ett nytt sätt att se på avledningar med *-is*. Innan vi gör detta vill jag dock diskutera den principiellt viktiga skillnaden mellan diakron och synkron beskrivning av ord, något som jag tror är ytterst relevant för en riktig förståelse av den ordbildningsprocess som är verksam när *-is*-orden bildas.

2.2 Den diakrona och den synkrona aspekten

En av Saussures stora insatser var att han pekade på skillnaden mellan synkron och diakron språkbeskrivning. Om man applicerar den aktuella dikotomin på ordbildningsläran⁶ betyder det bl.a. att vi måste skilja mellan hur ord historiskt har bildats, d.v.s. vad som har motiverat framväxten av en viss ordbildningstyp eller ett visst ord och den synkrona representationen hos den enskilde språkbrukaren i en viss historisk situation. En representation av den senare sorten inkluderar idén om ett nätverk som beskriver relationer mellan ord i det mentala lexikonet. Beskrivningen av ett lexikalt nätverk hos den enskilde språkbrukaren måste utgå från en strikt synkron synvinkel – en språkbrukare har det ingen medfödd kunskap om ett ords historia! Vid en beskrivning av *-is*-suffixet och dess status i det mentala lexikonet kan vi alltså inte åberopa språkhistoriska argument. Det enda vi har att tillgå är den grad av genomskinlighet hos ord som gör att den enskilde språkbrukaren kan bygga upp synkrona relationer, lexikala nätverk, av de ord som ingår i hans eller hennes lexikon. Sett ur ett språkhistoriskt perspektiv är det naturligtvis helt korrekt att koppla ihop ord som *osmak* och *osis*, vilket Inghult alltså gör. Betraktar man däremot orden ur en synkron aspekt, d.v.s. ur en tänkt språkbrukares perspektiv, är det föga troligt att en identitet eller ens koppling behöver finnas mellan det Inghult kallar för ~grundordet~ (här källordet) och den aktuella *-is*-avledningen. I fallet *osis - osmak* är säkerligen kopplingen helt obefintlig. Samma sak gäller kanske också relationen mellan ord som *kompis* – *kompanjon* och *buskis* – *buskteater*, även om vi kanske kan förutsätta att det här finns en svag koppling mellan källord och avledning. Med svag koppling menar jag att de flesta språkbrukare nog vid närmare eftertanke skulle kunna resonera

sig fram till ett samband, även om termen *buskteater* inte exakt motsvarar samma begrepp som *buskis* och *kompanjon* betyder något annat än *kompis*.³

Det jag vill understryka är att en analys *-is*-ord som görs i termer av strykning eller metonymi är en språkhistorisk analys. Om vi talar om strykning eller ellips är det dessutom fråga om en annan typ av ellips än den på fras och satsnivå. Om vi däremot vill göra en morfemanalys, d.v.s. en analys av de lexikala relationer i vilka *-is*-avledningar ingår i en tänkt språkbrukares mentala grammatik måste vi bortse från den språkhistoriskt baserade beskrivningen av hur orden är bildade och koncentrera oss på de relationer som kan uttryckas i synkrona termer.

2.3 Kontextens roll för tolkningen

Inghults idé är, som påpekats ovan, att förleden utgör det betydelsebärande elementet i en sammansättning som utgör källord för en *-is*-avledning. Formuleringen lite märklig, eftersom det är efterleden i en sammansättning som normalt utgör det betydelsebärande elementet. Man kan dock säga att förleden i en sammansättning är den led som ringar in, fastlägger eller identifierar betydelsen. Låt oss ta domänen *~bär~* som exempel. Efterleden *-bär* identifierar den vidare kontexten i alla sammansättningar med *bär* som efterled. Förleder som *vin-*, *körs-*, *blå-*, *krus-* ringar in och identifierar exakt vilket specifikt bärbegrepp som avses. Vi kan alltså säga att förleden identifierar mer exakt det begrepp som har aktualiserats via den språkliga närkontexten, efterleden. Jag skulle vilja påstå att den icke-språkliga kontexten på samma sätt som efterleden kan definiera den vidare sfären för ordets betydelse. Om domänen för sammansättningens referens sålunda är definierad eller avgränsad, av språklig eller icke-språklig kontext, kommer alltså förleden att utgöra den viktiga, identifierande leden. På så sätt kan man alltså med Inghult hävda att förleden utgör det betydelsebärande elementet i en sammansättning, vilket motiverar att den används som förled i en nybildade *-is*-avledning.

Kontexten är alltså viktig för en korrekt tolkning av *-is*-avledningar. Härvidlag skiljer sig dock inte *-is*-avledningar principiellt från andra ord, där tolkningen av ett ords betydelse är avhängig kontexten, men förmodligen spelar kontexten en större roll för en korrekt tolkning vid *-is*-avledningar, jämfört med andra ord. Det som ju skiljer en *-is*-avledning från t.ex. en sammansättning är att det lexikala huvudet, det högra ledet saknas. Denna frånvaro måste kompenseras på något sätt, och här spelar kontexten en helt avgörande roll. Om kontexten visar att ett ord har dragen

---

³Ett ords historia kan naturligtvis bli betydelsefullt för den språkbrukare som tar reda på ett ords historia och inkorporerar den aktuella kunskapen i sitt mentala lexikon. Den som t.ex. läser Inghults artikel och får reda på att ordet *osis* historiskt kommer från *osmak* upprättar en ny förbindelse mellan ordet *osmak* och ordet *osis*. Kopplingen till språkhistorien blir emellertid indirekt, eftersom det är personens nyvunna kunskap som resulterar i den nya kopplingen, inte språkhistorien direkt.

[människa] är det rimligt och välmotiverat att *portis* och *vaktis* ska betyda *portvakt* och *vaktmästare*, och inte t.ex. *portlås* och *vakthund*. Och om vi vet att *buskis* är en kulturyttring blir andra formellt sett möjliga betydelser, t.ex. buskvegetation eller buskbekämpning mindre motiverade och därmed mindre troliga. Utan kontext kan ord av det aktuella slaget vara ganska svårtolkade. I Inghults material ingår ord som *medis*, *lungis*, *motis*, *gräsis*, *lösis* och *bondis*. Enligt min intuition är det inte självklart att orden ska betyda 'medhåll', lunginflammation', 'mothåll', gräsänkling', 'lösdrivare' och 'bondtur', vilket de enligt Inghult gör. Det kan i och för sig vara så att orden var aktuella och lättbegripliga när Inghult skrev sin artikel (1968), men troligare är nog att orden i fråga har ryckts ur sin kontext, och därför är svåra att tolka. (Ordet *lösis* skulle väl kanske idag snarast tolkas som ett slangord för 'lösgodis'.)

Det är ett slående drag i den korpus som jag har arbetat med att det finns ett stort antal homonyma eller polysema *-is*-avledningar. (4) visar några exempel:

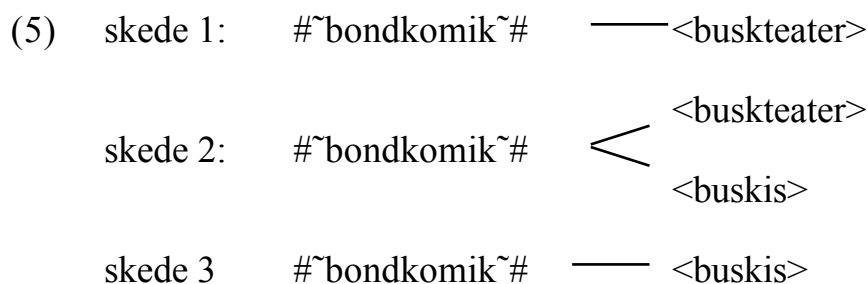
(4) <i>dagis</i>	1. daghem 2. dagofficer
<i>gubbis</i>	1. gubbe 2. Gubbängen
<i>folkis</i>	1. folkskola 2. folköl
<i>fräckis</i>	1. fräck person 2. fräck historia
<i>grovis</i>	1. grovarbetare 2. grovbröd
<i>kortis</i>	1. kortslutning 2. korttidshem 3. kort saga 4. kort teaterstycke
<i>kondis</i>	1. kondition 2. konditori 3. konduktör

Förmodligen ställer homonymin /polysemin hos ord som de i (4) inte till särskilt stora problem vid tolkningen av orden i sin kontext, eftersom denna avgör vilket av de olika tolkningsalternativen som är möjligt och rimligt. Tolkningen 'dagofficer' för *dagis* förutsätter naturligtvis en militär kontext, vilket väl gör risken för förväxling med 'daghem' minimal. Om någon förklarar att ~han är en riktig fräckis~ visar kontexten att betydelsen 'fräck historia' är mindre trolig och rimlig i just den användningen. Det motsatta gäller för ~Han berättade en fräckis~. Vi kan också notera att en del av användningarna i (4) är på väg att bli obsoleta, ibland beroende på att företeelsen de betecknar är på väg att bli inaktuella. Detta gäller t.ex. 'grovarbetare' för *grovis* och 'folkskola' för *folkis*.

I 2.1. pekade jag på problem som uppstår om *-is*-avledningar betraktas som ellipser, d.v.s. analyseras i termer av strykning av led. I stället för att anta att suffixet *-is* sätts in som ersättare för det ~strukna~ ledet vill jag föreslå att förledet i en *-is*-avledning åtminstone i bildningsskedet fungerar metonymiskt för hela källordet. I vissa avledningar kommer metonymirelationen att fortsätta att vara genomskinlig och tydlig för språkbrukarna, medan den i andra fall förbleknar med tiden.

I enlighet med resonemanget ovan kan vi se *busk* i *buskteater* som det identifierande ledet i sammansättningen. Ledet *busk* kan därför stå för ordet *buskteater* som helhet förutsatt att kontexten enligt resonemanget ovan avgränsar den aktuella betydelsesdomänen. Förhållandet mellan *busk* och *buskteater* kan därför ses som ett fall av metonymi på teckennivån: en framträdande del av det språkliga tecknet får stå för det språkliga tecknets helhet. Till ledet *busk* knyts sedan ett i sig betydelselöst suffix, *-is*. Det är därför enligt min mening något missvisande att hävda att källordet har stympats vid bildningen av *buskis*; i stället har en parallellform bildats, en form som refererar till samma begrepp som källordet. Sammanfattningsvis kan vi säga att det i skede 1 i språkhistorien finns enbart ordet *buskteater* för begreppet #buskteater#. I skede 2 existerar det två parallella ord, *buskteater* och *buskis*, som betecknar samma begrepp. I skede 3 har relationen mellan källord bleknat bort, och någon metonymisk relation föreligger inte längre.

Resultatet av ordbildningsprocessen har gett ett språkligt tecken som är reducerat i jämförelse med källordet. Om källordet är en sammansättning är då också den domänutpekande efterleden borta. Ett metonymiskt uttryck ställer därför större krav på den vidare språkliga kontexten för sin tolkning. Låt oss ta ett exempel: Ett uttryck som *en bok om kondis* utan någon större kontext ger t.ex. inte tillräckligt med information för att vi ska kunna skilja mellan de möjliga betydelserna *en bok om kondition* och *en bok om konditorier*.⁴

---

⁴Samma förhållande gäller klassiska fall av metonymi. Ett ofta citerat exempel på metonymi är det följande: Den ena servitrisen säger till den andra: ~Skinkmackan vill betala~. Ordet ~skinkmackan~ kan i ett fall som detta endast betyda ~den som har köpt en skinkmacka~. Ett annat yttrande, ~skinkmackan är läcker~, är däremot tvetydigt och kan

Speciellt tydlig blir den metonymiska processen i ord som *sotis* 'svartsjuk', *Käftis* 'Tandläkarhögskolan' och *Asis* 'Karolinska institutet'. För dessa ord finns inget direkt källord: det heter inte Käfthögskolan eller Asinstitutet. Förmodligen är *sotis* bildat efter *svartsjuk*, där *svart* har fått stå som metonym för helheten, *svartsjuk*. Som metonym för *svart* kan vi sedan använda ordet *sot*, som motiverat begreppet *sotis*. För *Käftis* gäller förmodligen att *tandläkare* i ett tänkt mellanled får stå som metonym för Tandläkarhögskolan. I nästa led får *käft* via metonymisk överföring stå för tandläkare. Det sista ledet motiverar beteckningen *Käftis*. (Notera att metonymi här inte betecknar ett del- helhetsförhållande; käft bör snarast betraktas som ett begrepp som hör tätt ihop med tandläkarrollen.) Ett liknande resonemang gäller för *Asis*, med den skillnaden att förleden, *As-*, inte ger någon som helst ledning vid tolkningen. Ordet är med andra ord starkt lexikaliserat. och betydelsen hos helheten kan inte räknas ut utifrån betydelsen hos delarna.

För *Käftis* kan man räkna ut den metonymiska processens gång. Låt oss titta på ett påhittat ord, *ormis*. Man skulle teoretiskt kunna tänka sig någon av följande betydelser för detta ord:

(6)	Ord:	Möjliga betydelser:
	<i>ormis</i>	'ormbunke'
		'ormvråk'
		'ormpark'
		'ormbär'
		'ormgrop'
		'ormspel'
		'ormbett'
		'ormspott'

Några av betydelserna är kanske mindre troliga än andra, t.ex. 'ormbett' och 'ormspott', men inte principiellt omöjliga. I en framtid är det inte omöjligt – fortfarande principiellt sett! – att betydelsen hos *ormis* kommer att konventionaliseras till att betyda t.ex. 'ormvråk'. Tills dess är vi beroende av kontexten för att räkna ut den exakta betydelsen i varje enskild användning av ordet *ormis*.

I de undersökta korpusarna finns ett antal icke etablerade *-is-*avledningar som liknar *ormis* i det att de är nästan omöjliga att tolka utan kontext:

(7)	<i>brunisar</i>	'en sorts chokladkakor'
	<i>chilifegisar</i>	'personer som är rädda för kryddor'
	<i>fläskisar</i>	'medlemmar av Fläskkvartetten'
	<i>Fältis</i>	'fältverksamhet ordnad av socialförvaltningen'

---

betyda ~den som har köpt skinkmackan är snygg~ eller ~skinkmackan är god att äta~. Här krävs mer kontext för att yttrandet ska kunna tolkas.

<i>gruppisar</i>	ung. 'grupporsband'
<i>postisar</i>	'postanställda'

I samtliga fall ger artiklarna ur vilka orden är hämtade dock tillräckligt med kontext för en entydig tolkning. Utan den hade man kunnat tänka sig flera möjliga betydelser för orden. En *brunis* skulle t.ex. kunna vara ett skällsord eller ett smeknamn för en mörkhyad människa, en *fläskis* en tjock människa o.s.v.

Kopplingen mellan *-is*-avledningarnas principiellt starka kontextberoende och den talspråkliga/slangartade framtoningen hos *-is*-avledningar är naturligtvis inte accidentell. Just p.g.a. av sitt principiellt större kontextberoende är det naturligt att de används i ett medium som i högre grad lutar sig mot ett kontextuellt stöd, nämligen talspråket.

När ett nytt ord väl har bildats kan det lexikaliseras, d.v.s. en av flera möjliga betydelser kodifieras som den enda användbara i en viss språkgemenskap. Det utsätts också, som alla andra lexikaliserade ord, för det som på engelska kallas för ~semantic drift~, d.v.s. betydelseförskjutning. För *-is*-avledningarnas del är det intressant att studera hur förskjutningen av betydelse har skett i förhållande till källordet. Utvecklingen har därvidlag gått åt lite olika håll. Resultatet för paret *buskteater* – *buskis* har blivit att det ena ordet, *buskteater*, har blivit infrekvent. För andra, liknande par har betydelsen glidit isär. Detta gäller t.ex. *kompanjon* – *kompis*. I många fall har *-is*-formen blivit den neutrala medan källordet har blivit en mer eller mindre stel variant, i fallet *fyllis* – *fyllhund* nedan är väl *-is*-avledningen en vänligare och mindre direkt variant. Rent generellt bör väl *-is*-avledningarna i vänsterspalten anses som normalvarianter:

(8)	<i>galonisar</i>	<i>galonkläder</i>
	<i>trummis</i>	<i>trumslagare</i>
	<i>funkis</i>	<i>funktionalism</i>
	<i>loppis</i>	<i>loppmarknad</i>
	<i>dagis</i>	<i>daghem</i>
	<i>fyllis</i>	<i>fyllhund</i>

I många fall skiljer sig en *-is*-avledning och motsvarande källord bara konnotativt. I fallen nedan är det väl *-is*-formen som bör betraktas som den märkta i paret:

(9)	<i>folkisar</i>	<i>folköl</i>	
	<i>målis</i>	<i>målvakt</i>	
	<i>skräckis</i>	<i>skräckfilm</i>	
	<i>spökis</i>	<i>spökhistoria</i>	
	<i>trattisar</i>	<i>rattkantareller</i>	
	<i>ölisar</i>	<i>öldrickare</i>	(Roman II)

Sammanfattningsvis: I sektion 2 har jag argumenterat att förleden, d.v.s. det segment suffixet *-is* knyts till analyseras som metonymiskt för källordet, åtminstone i bildningsskedet. I och med att det språkliga tecknet är mindre specificerat än källordet läggs en större del av tolkningen på kontexten. Kravet på kontextstöd hänger i sin tur troligen samman med den talspråkliga/slangbetonade stilen hos *-is*-avledningarna.

3 Olika suffix eller ett suffix – flera betydelser

Inte alla avledningar med *-is* kan betraktas som fall av metonymi. Ofta förekommer det t.ex. att enmorfemiga stammar avleds med *-is*. Det gäller såväl substantivstammar som adjektivstammar, verbstammar eller andra typer av stammar. I dessa avledningar finns det naturligtvis inget källord till vilket förleden står i metonymiskt förhållande:

(10) N+ *-is*   *kramisar*
                          Festis
                          flörtisar   ’flörter’
                          tuttisar   (Postis, SDS)

(11) A + *-is*:   *knäppis*
                          dummis
                          fegis
                          tuffis

(10) V + *-is*:   *gnuggis*
                          nuddis
                          smygisar   (Press 96)
                          svängis
                          lodis

(12) X + *-is*:   *fringis*
                          fjortis
                          osis

Låt oss utgå från avledningarna på adjektiviska stammar, *knäppis*, *dummis*, *fegis* och *tuffis*. Sådana avledningar betecknar oftast personer, men ibland även konkreta eller abstrakta ting, t.ex. *fräckis*, *kortis* och *godis*. Det finns ett annat avledningssuffix som används i delvis samma funktion som knyts till verb- och substantivstammar, nämligen *-are*. Framför allt används *-are* för att bilda nomen agentis, men som exemplen visar kan det användas även för person- och sakbeteckningar i allmänhet:

(13) *Wallenbergare*
          höjdare
          heltidare
          punkare

<i>textilare</i>	'textilkonstnär' (Nyord)
<i>modulare</i>	'rum i kontorshus byggt enl. modulsystemet' (Nyord)
<i>(ham)burgare</i>	
<i>nyvågare</i>	(Nyord)
<i>bahrainare</i>	(Nyord)

Även om *-are*-avledningar i allmänhet inte upplevs som fullt lika talspråkliga eller slangmässiga som *-is*-avledningar menar jag att suffixen *-is* och *-are* i vissa avseenden fyller samma funktion: de används för nybildning av person- och sakbetecknande ord. Den viktigaste skillnaden mellan de två är att de knyts till olika typer av stammar. I korthet kan man säga att *-is* föredras för adjektivstammar, förmodligen p.g.a. att man då undviker homonymi med komparativsuffixet *-are*. Exempelen i (14) kontrasterar suffigering med *-is* och *-are* på adjektivstammar:

(14)	<i>en skummis</i>	–	<i>en skummare</i>
	<i>en dummis</i>	–	<i>en dummare</i>
	<i>en softis</i>	–	<i>en softare</i>
	<i>en tjockis</i>	–	<i>en tjockare</i>

Orden i högerspalten i (14) uppfattas snarast som substantiverade adjektiv (i komparativform). Med suffixet *-is* kan vi däremot skapa en stam till vilken vanliga plural- och definithetsuffix kan knytas utan förväxling med komparativformen:

(15)	knäppis	knäppisen	knäppisar	knäppisarna
	dummis	dummisen	dummisar	dummisarna
	softis	softisen	softisar	softisarna
	tuffis	tuffisen	tuffisar	tuffisarna

Min teori är alltså att *-is* i stor utsträckning ersätter *-are* för adjektivstammar. Det ska tilläggas att orden som bildas ibland (men inte alltid) har en pejorativ klang. Jag skulle vilja hävda att det då oftast beror på att stammen i sig själv betecknar en negativt laddad egenskap. Det finns, enligt min mening inget pejorativt över ord som *bästis*, *friskis* (t.ex. i *Friskis & Svettis*), *softis* 'soft-coated wheaten terrier', *doldis*, *kändis*, *segis* 'seg tablett' eller *grovis* 'grovlimpa'. Motsvarande neutrala laddning verkar också finnas hos ord som bildats med suffixet *-ing*, vilket ibland fungerar som ett alternativ till *-is*: *knäpping*, *dumming*, *tuffing*, *fuling* etc.

De (ganska få) exempel på verbstam + *-is* i mina korpusar är följande:

(16)	<i>borstis</i>	'alkoholist'
	<i>darris</i>	
	<i>fuskis</i>	

skolkis
skrattis
skrikis
supis
gnuggis
nuddis
luktis
smygis 'en som smyger med sin homosexuella läggning'
 (Press 96)
svängis
lodis

För några av avledningarna i (16) finns det parallellformer på *-are*: *fuskare*, *skolkare*, *skrattare* och *lodare*. Dock är det otvetydigt så att personbetecknande deverbala *-is*-avledningarna är pejorativa, vilket Inghult också påpekar (s. 12). Här tycks det alltså ha skett en funktionsuppdelning mellan suffixen. För de sakbetecknande *-is*-avledningarna, *gnuggis*, *nuddis* och *luktis* tycks alternativet med *-are* vara dåligt, eftersom den naturligaste tolkningen i så fall skulle bli 'något som V-ar', d.v.s. 'någon som gnuggar', 'någon som nuddar' och 'någon som luktar', vilket ju är felaktigt; en *gnuggis* är 'något som man gnuggar på', en *nuddis* 'något som man nuddar med' och en *luktis* 'något som luktar, d.v.s. sprider angenäm doft'. Genom att välja suffixet *-is* i stället för *-are* utesluts sålunda de vilseledande tolkningsmöjligheterna knutna till *-are*. Man skulle alltså kunna dra slutsatsen att sakbetecknande *-are* inte är ett alternativ, inte p.g.a. att homonymi skulle uppstå, utan därför att tolkningen skulle bli felaktig.

En substantivstam har i sig själv alla möjligheter att knyta plural och definithetssuffix till sig.

(17) *kram-ar-na*
tutt-ar-na
flört-er-a

Vad motiverar då former som *kramisar*, *tuttisar* och *flörtisar*? Frågan kräver att vi lyfter blicken från de enskilda morfemen och deras betydelse, och föra upp frågan till en mer principell nivå. Betydelse behöver inte nödvändigtvis knytas till enstaka morfem. Vi behöver alltså inte hävda att *-is* i **sig** är talspråkligt, pejorativt, evaluativt, diminutivt eller dylikt. I stället knyts betydelser av detta slag till större grupper av ord, vad jag skulle vilja kalla för **betydelseparadigm**. En av de betydelser som knyts till grupper av *-is*-avledningarna är just den diminutiva. (Med diminutiva avser jag inte främst 'fysiskt liten' utan ser betydelse som ett uttryck för en 'mjuk och familjär talarattityd'.) Betrakta följande autentiska exempel:

(18) *-Tildis ('Matilda') kan du hämta stråkisen ('stråken')*?

Barnet kallas för *Tildis* och stråken för *stråkisen*. Genom att använda dessa ord signalerar föräldern i yttrandet en mindre auktoritär attityd till uppmaningen, mjukare än parafrasen i (18')

(18') *-(Ma)tilda, (kan du) hämta stråken!*

På samma sätt kan vi signalera en mjuk och familjär attityd genom att använda ord som *tuttisarna* (hämtat ur Postis i SDS) i stället för det mer vulgära *tuttarna*, *kramisar* i stället för *kramar* och *flörtisar* i stället för *flörter*. Gruppen av ord där en enkel substantivstam + *-is* signalerar den diminutiva betydelsen utgör alltså ett betydelseparadigm, som vi skulle kunna karaktärisera enkelt med särdraget [diminutiv]. Betydelsen knyts alltså till ordnivån, X-is, där X är en variabel som står för olika typer av stammar. På detta sätt kan vi också säga att den pejorativa betydelsen knuten till verbstam + *-is* (*borstis*, *darris*, *fuskis*...) utgör ett annat betydelseparadigm med draget [pejorativ]. Paradigmet adjektivstam + *-is*, som i *kändis*, *doldis*, *snyggis* har inte någon pejorativa laddning, som påpekades ovan, utan här kan vi snarast härleda en pejorativ betydelsen från roten: *skummis*, *latis*, *tjockis*, *fulis* o.s.v. Skum, lat, tjock och ful är, med andra ord, negativt laddade egenskaper. De flesta ord som består av adjektivstam + *-is* har därmed samma betydelse som *-are*, ung. [person med egenskapen A], som också ger neutralt laddade personbeteckningar.

Med hjälp av analogi med utgångspunkt i en grupp av ord som tillhör ett och samma betydelseparadigm kan vi bilda nya ord. Rent principiellt kan överföringen säkert ske också utifrån ett enstaka ord, som alltså kommer att utgöra basen för ett betydelseparadigm. Ett exempel på en sådan process, hämtad från Inghult (1968), är hur en hel grupp ord har bildats utifrån ordet *kompis* 'vän', nämligen *bästis*, *klassis* 'klasskamrat', *kursis* 'kurskamrat' och *pluggis* 'skolkamrat'. En viktigt poäng, som jag påpekade i 2.1 är att den språkhistoriska tillkomstprocessen inte är tillgänglig för den enskilde språkbrukaren. Låt oss anta att ett betydelseparadigm har bildats med den språkhistoriska kedjan 1 $\Rightarrow$ 2, där element 2 bygger på betydelsen hos 1. När element 2 väl har etablerats som en del av den svenska ords-katten står 1 och 2 på samma hierarkiska nivå för det språkinlärande barnet; det utgör tillsammans ett betydelsemässigt paradigm, som sedan i sin tur kan växa och inkorporera nya medlemmar. Ordet *bästis* är, med andra ord, för dagens språkanvändare inte sekundärt till något annat ord, utan bara ~släkt~ med ordet *kompis*, d.v.s. medlemmar i samma betydelseparadigm. Andra exempel är troligen ordet *kändis*, t. ex. fått stå som analogisk modell till den nyare bildningen *doldis*. Även om vi kan räkna ut att *kändis* ur diakron synvinkel har bildats före *doldis* står orden på samma hierarkiska nivå i sitt lexikala nätverk.

Troligtvis är det så att det jag ovan har kallat för betydelseparadigm, t.ex. adjektivstam + *-is* med betydelsen [person med egenskapen A] kan delas in i flera hierarkiskt över- och underordnade betydelseparadigm. Möjligtvis är *kompis* och *bästis* närmare knutna till varandra än *kompis* och *kursis/pluggis*, eftersom *kompis* och *bästis* delar egenskaperna [kamrat] och [personlig vän], medan en *kursis* och en *pluggis* inte betecknar [personlig vän], i alla fall inte på samma uttryckliga sätt, utan snarare betecknar ett kompisskap grundat på [gemensam aktivitet].

Jag har hävdad att betydelse är knuten till ord, som helhet snarare än till enskilda affix. Detta öppnar – kanske något spekulativt – för ytterligare en förenkling av beskrivningen av svenskans ordbildningssystem. Det finns ett ganska stort antal ~lärda~ ord, betecknande djurarter, växtarter, sjukdomar, etc. som slutar på *-is*. Följande exempel återfinns alla i SAOL 11:

- (19) *ibis*
- bellis*
- tobis*
- amaryllis*
- hybris*
- berberis*
- iris*
- kapris*
- sparris*
- potatis*

I det nyss skisserade systemet finns det inget som hindrar oss från att anta att flera olika betydelseparadigm är knutna till ord bildade med samma suffix. Orden i (19) uppvisar samma morfologiska och fonologiska egenskaper som de *-is*-avledningarna som har diskuterats ovan. Frågan handlar alltså om huruvida två affix som på ytan ser likadana ut faktiskt ska betraktas som ett eller två affix. I liten eller ingen utsträckning alls kan man använda betydelseargument. Inte heller kan man använda språk-historiska argument för att avgöra om två likalydande affix (eller morfem för den delen) är **samma** affix/morfem. Det vi har kvar är rent formella egenskaper, d.v.s. morfologi och fonologi. (För andra affix kan man använda test som gäller ordklassstillhörighet hos ordet som helhet, resp. vilken sorts stam som fungerar som bas. Som framgår av diskussionen ovan är de senare kriterierna inte tillämpliga på suffixet *-is*.) Det finns alltså inget egentligt skäl till att inte analysera orden i (19) som *-is*-avledningarna av samma typ som *knäppis*, *dummis* och *tjockis*. Det faktum att vi inte känner igen det som blir kvar om vi tar bort *-is* som en rot: *ib-*, *tob-*, *amaryll-*, *hydr-*, *berber-*, *ir-*, *kapr-*, *sparr-* och *potat-* i (19) är inget skäl att avvisa en sådan analys. Notera dock att *bell* i *bellis* här uppbär betydelse: 'vacker'. Som är väl känt behöver det led som avledningssuffixet *-is* knyts till inte uppbära någon egen betydelse:

(20)	<i>alk-is</i>	<i>alkoholist</i>
	<i>ant-is</i>	<i>antikvariat</i>
	<i>bagg-is</i>	<i>bagatell</i>
	<i>champ-is</i>	<i>champagne</i>
	<i>chaff-is</i>	<i>chaufför</i>
	<i>kond-is</i>	<i>konditori</i>

Frågan om det *-is* som har diskuterats tidigare språkhistoriskt kommer från latinet eller inte är egentligen irrelevant för hur suffixet representeras i den mentala grammatiken. Det intressanta är om de har samma fonologiska och morfologiska egenskaper. Jag menar att det ur synkron synvinkel inte är relevant att skilja ut suffixet *-is* i *rudis* som ett i grunden annat suffix än *-is* i *poppis*, bara p.g.a. att *rudis* kom in som ett färdigt ord från latinet (jfr *la rudis* 'rå', Wessén (1997)), medan *poppis* är nyare. Inte heller finns det anledning att skilja ut *-is* i *alkis* som i grund och botten något annat än *-is* i *amaryllis*. Vi har alltså ett enda suffix, *-is*, som kan knytas till olika betydelsesfärer: diminutiv, personbetecknande, sakbetecknande, vetenskaplig m.m.

Det är viktigt att poängtera att *-is* inte är det enda suffix som kan knytas till flera betydelseparadigm. Suffixet *-bar*, t.ex. uppvisar liknande egenskaper. De flesta avledningar med *-bar* tillhör betydelseparadigmet [möjlig att V-as], t.ex. *tvättbar*, *bärbar*, *räknebar* och *monterbar*. En *tvättbar* skjorta är en skjorta som kan tvättas, en *bärbar* dator är en dator som kan bäras o.s.v. En *fruktbar* miljö är däremot en miljö som bildligt talat 'bär frukt'. Wessén (1962:132) skriver att *-bar* i *uppenbar* har ett annat etymologiskt ursprung än t.ex. *tvättbar*, något som gör att man ur språkhistoriskt perspektiv kan betrakta det som ett annat *-bar*. Detta är säkert helt korrekt, men det är, som påpekats ovan, ingen kunskap som kan förutsättas finnas inherent hos en modern språkbrukare. Den kunskap som systemet tillhandahåller är två olika betydelseparadigm knutna till ord med samma suffix. Paradigmets styrka, d.v.s. i vilken mån de kan användas för analogisk nybildning växlar naturligtvis över tiden. Just nu är *-bar* i betydelsen [möjlig att V-as] produktivt medan det andra paradigmet (*fruktbar*-paradigmet) är inaktivt. Varför det är så. och vilka faktorer som gör att betydelseparadigm tillväxer i styrka eller förlorar i kraft över tiden är en i och för sig intressant fråga som dock inte skall diskuteras i denna uppsats.⁵

---

⁵ Om man trots allt vill formalisera intuitionen att *-is* i *amaryllis* är ett annat *-is* än i *chaffis* skulle man kunna tänka sig att göra en *uppdelning* i grupper beroende på huruvida det finns en föreställning om ett källord eller inte. Ord som *rudis* och *osis* skulle då hamna i samma grupp som *amaryllis* och *kapris*, medan *bellis* (det vetenskapliga namnet på tusensköna) skulle hamna i samma grupp som *knäppis* och *flintis* (åtminstone hos de språkbrukare som gör kopplingen mellan det latinska/franska *belle* och 'vacker, skön')

En annan sorts paradigm som mer bygger på likhet i form än likhet i betydelse exemplifieras i (21):

(21) <i>flådis</i>	'flottist'
<i>vådis</i>	'vatten'
<i>kådis</i>	'kondom'
<i>rådis</i>	'råtta'
<i>brådis</i>	'bråttom'
<i>podis</i>	'potatis'
<i>drådis</i>	'drottning'

Det är givetvis så att orden i högerspalten i (21) är lekfulla och respektlösa slangord. Det intressanta är att de alla innehåller ett långt å-ljud där källordet innehåller ett kort, samt att dentalen är tonande, d.v.s. [d] i stället för [t] (utom i *kondom*, där dentalen, i kombination med nasal, även i källordet är tonande). Om *-is*-avledningarna generellt kan sägas att de innehåller samma fonem som källordet, ofta hela morfem. Förändringar av vokalernas och konsonanternas kvalité brukar däremot inte förekomma i *-is*-avledningar. Det som skiljer dem åt är i förekommande fall supra-segmentala drag som ordaccent. Orden i (21) utgör därför både ett betydelsemässigt paradigm, där draget [respektlöshet, lekfullhet] kan sägas vara gemensamt. Formmässigt utgör de också ett eget subparadigm bland *-is*-avledningarna.

Sammanfattningsvis vill jag alltså föreslå att suffixet *-is* i svenskan är ett och samma suffix, oavsett om det förekommer i ord som tillhör betydelseparadigmet [lärdade begrepp], [pejorativa begrepp], [diminutiver] eller någon underkategori inom dessa betydelseparadigm. Suffixet *-is* kan, menar jag, betraktas som ett i sig betydelselöst formmorfem som kan användas i olika sammanhang och knyts till olika betydelseparadigm.

4 Suffixet *-is* en praktisk stambildare

I avsnitt 3 argumenterade jag för tanken på att suffixet *-is* i svenska inte är knutet på ett absolut sätt till en betydelse, utan att nybildning av *-is*-avledningar sker via analogi som tar sin utgångspunkt i enstaka ord eller i betydelseparadigm. Suffixet *-is* är dock i sig själv betydelselöst. I detta avsnitt tänker jag dels visa att suffixet inte bara saknar egen betydelse: det har inte heller någon fast klassifikation i termer av ordklass eller deklination, dels visa hur suffixet kan användas för att anpassa främmande ord så att de stämmer överens med den svenska fonotaktiska systemet.

De allra flesta avledningssuffix bildar ord som tillhör en viss ordklass. Med hjälp av *-are* bildar vi substantiv, med *-bar* adjektiv, med *-na* verb o.s.v. Med *-is* är det annorlunda. Som nämntes i inledningen kan man bilda både substantiv, adjektiv, adverb och interjektioner på *-is*:

(22) substantiv:	<i>dagis</i>
	<i>skådis</i>

	<i>spädis</i>	
	<i>kändis</i>	
	<i>kondis</i>	
(23) adjektiv	<i>poppis</i>	
	<i>flintis</i>	
	<i>kalkis</i>	'åderförcalkad'
	<i>sotis</i>	
	<i>rudis</i>	
(24) adverb:	<i>bergis</i>	
	<i>bombis</i>	
	<i>kontis</i>	'kontant'
	<i>brådis</i>	
(25) interjektioner:	<i>tjänis</i>	
	<i>grattis</i>	
	<i>mjukis</i>	

I Josefsson (1997, 1998) hävdar jag att stammar saknar ordklass, och att ordklass är en funktion av morfologin hos ett ord. När vi talar om substantivstammar menar vi egentligen stammar som betecknar ~ting~ i vid bemärkelse, betydelsen hos det vi kallar adjektivstammar är ~egenskap~ och verbstammar betecknar ~event~. En substantivstam kopplas i det omärkta fallet med substantivisk morfologi, som s.a.s. bekräftar tingbetydelsen, adjektivisk morfologi på adjektivstammar bekräftar egenskapsbetydelsen, och verbal morfologi på verbstammar bekräftar eventbetydelse. Dock kan vi kombinera stammar med tingbetydelse med verbal morfologi. Resultatet blir s.k. denominala verb. Om vi kombinerar stammar med en eventbetydelse med substantivisk morfologi får vi nominaliseringar o.s.v. Poängen är att det finns en prototypisk betydelse hos stammar, men att den morfologi som knyts till stammarna till syvende og sist bestämmer ordets betydelse. Avledningssuffix är i normalfallet ännu starkare knutna till ting- egenskap- och eventbetydelse än lexikala stammar, och därför ännu mer ovilliga än vanliga stammar att acceptera icke-prototypiska böjningsändelser. Om vi antar att vi trots allt har ett avledningssuffix som saknar egen betydelse, skulle vi dock förvänta oss att detta suffix ganska fritt skulle kunna kombineras med olika typer av böjningsändelser. Som bör ha framgått av resonemanget ovan vill jag hävda att avledningssuffixet *-is* är just ett sådant suffix. Det saknar egen inherent betydelse. Just därför kan det användas i såväl substantiv som adjektiv och verb. Ett problem som jag dock inte kan förklara är varför de adjektiviska och adverbiala *-is*-avledningar är ganska få och de få som trots allt existerar är ganska begränsade i sin användning; uttryck som **ett poppist statsråd* och **två poppisa expediter* är dåliga eller rent av ogrammatiska. Jag har inget svar på denna fråga. Förmodligen kan man

anta att den adjektiviska användningen språkhistoriskt sett inte är primär. Från andra håll i språket vet vi att det dröjer ett bra tag innan adjektivisk morfologi kan användas på ord som har bytt funktion. Ett exempel är *lagom* och *fel* som kan användas i predikativ funktion men är begränsad i övrigt: **ett lagomt hus*, **två lagoma hus*, **felt hus*, **två fela svar*.

Om *-is* inte är kopplat till en specifik betydelse kan vi också förklara varför det inte är kopplat till en speciell deklination: *ett dagis* – *flera dagis-ø* men *en lantis* – *flera lantis-ar*. För *-is*-avledningarna verkar det som om källordet i stor utsträckning bestämmer genus och deklination hos avledningen.⁶ Detta skulle i och för sig kunna ses som ett argument för ellipsanalysen. Jag menar dock att föreställningen om källordet är klart i det språkhistoriska ögonblick då ordet bildas och den allra första tiden efter födelsen, och att det är rimligt att källordet ~smittar~ genus/deklination till avledningen. I de flesta fall får *-is*-avledningen utrum/deklination 2, *-ar* i plural, vilket väl får anses vara den mest produktiva deklinationen i modern svenska.

I det material som jag har undersökt har jag funnit ett antal *-is*-avledningar som bara verkar förekomma i plural:

(25)	<i>bikini</i>	<i>bikinisar</i>	
	<i>diskjockey</i>	<i>diskjockisar</i>	(Pr 97)
	<i>grammy</i>	<i>grammisar</i>	
	<i>hippie</i>	<i>hippisar</i>	(Rom II)
	<i>-groupie</i>	<i>filharmoni-groupisarna</i>	(Pr 95)
	<i>lady</i>	<i>ladisarna</i>	
	<i>makaroni</i>	<i>makaronisar</i>	
	<i>Rajaniemi</i>	<i>rajaniemisar</i>	efter Therese Rajaniemi (Pr 98)
	<i>spaghetti</i>	<i>spaghettisar</i>	
	<i>story</i>	<i>storisar</i>	
	<i>story</i>	<i>storisarna</i>	
	<i>suddi</i>	<i>suddisar</i>	
	<i>yuppie</i>	<i>yuppisar</i>	

Alla orden i (25) slutar på ett obetonat i-ljud. Om vi lägger till en vanlig pluraländelse, *-er* eller *-ar*, får vi en sekvens av ljud som bryter mot svensk fonotax: [IEr] eller [Iar]. Det ska påpekas att det inte är hiatus i sig som är problemet – det förekommer i ord med lång stamvokal som *sjöar*, *boet*, *stoet* o.s.v. – utan det faktum att det finala i-ljudet är kort och följs av kort a- eller e-ljud. För orden i (25) menar jag alltså att suffixet *-is* har supplerats i pluralformen för att ett brott mot de svenska fonotaktiska reglerna ska undvikas; det alltså inte nödvändigtvis det engelska plural-s-et som ligger bakom de aktuella formerna. Språkvårdare har förmodligen sett

⁶ Notera dock att så inte alltid är fallet. Genuset hos ett ord som *lekis* är neutrum medan källordet, *lekskola* är uttralt.

s-en i pluralformerna i (25) som reflexer av engelskan, och rekommendationen, t.ex. i SAOL, har därför varit att man bör andra pluralformer: *diskjockeyar* i stället för *diskjockeysar*. Notera att ett ord som *diskjockeyar* innehåller hiatus mellan två korta vokaler. Man skulle kunna säga att SAOL föredrar ett brott mot svenskans fonotaktiska regler före acceptandet av förment engelsk morfologi.⁷ ~Folkdjupet~, som det speglas i orden i högerspalten i (25) föredrar att följa svenskans fonotaktiska regler i stället. Det är naturligtvis en omöjlighet att med säkerhet avgöra om den engelska s-pluralen föresvävar användarna av pluralformerna i (25) eller inte.⁸

Ett ord som *Rajaniemisar* i (25) är intressant därför att det visar att suffixet *-is* kan användas för att kunna sätta en fonotaktiskt riktig plural på ett namn, som ju vanligtvis inte sätts i plural. Ordet *Rajaniemisar* betyder väl ungefär 'protesterande socialdemokrat från fotfolket'. I materialet förekommer en del liknande bildningar; *doris* var en nedsättande beteckning för en viss typ av tonårsflicka under 1960-talet (den kvinnliga motsvarigheten till *Sunar*). I materialet har jag också funnit ordet *barris*, som betecknar en räknebar variant av den politikersort som representeras av Boris (uttalat *barris*) Jeltsin.

5 Sammanfattning

I min uppsats har jag diskuterat olika aspekter av suffixet *-is* i modern svenska. Jag har pekat på vikten att skilja mellan en diakron beskrivning av orden och en synkron. I den diakrona beskrivningen kan ordet ses som ett metonymiskt uttryck för källordet. Med tiden skiljs de båda uttrycken ofta åt och kommer att stå för (åtminstone delvis) olika begrepp. Kopplingen mellan källordet och *-is*-avledningen försvagas ofta med tiden.

---

⁷Det finns exempel på hur ett annat avledningssuffix används för suppletion i pluralformer: *önskan* – *önskningar* (*önskanar). Det är möjligt att en analys av pluralformerna i (21) som bildade genom suppletion med *-is*-suffixet inte skulle göra dem mer acceptabla i språkvårdarens ögon p.g.a. den slangartade framtoningen hos *-is*.

⁸Ytterligare en möjlighet, som jag dock inte tänker undersöka närmre här, är att en sammansmältning av *-is*-suffixet och *s*-suffixet har skett eller håller på att ske, så att former som *sambosar* egentligen innehåller samma suffix som *makaronisar* och *yppisar*.

Ett möjligen parallellt fall av sammanfall mellan två suffix är det ursprungligen tyska suffixet *-else*, som i *rökelse* och *styrelse*. Wessén (1962, s.117–118) skriver att det fanns vissa inhemska förutsättningar som gjorde att suffixet fick fäste i svenska. Dels fanns det ett närliggande suffix, *-sl* / *-sel*, som i *hörsel*, *styrsl* och *klädsel*, dels en tendens till metates av ljudförbindelsen *sl* till *ls*. Sålunda förekommer parallellformer som *vigsl* och *vighilse*, *styrsl* och *styrilse*, *skirsl* och *skirilse*: ~Dessa fall kunde bilda mönster för nybildning och skapa förutsättningar för utbredning av suffixet *-ilse*. Särskilt kunde detta göra sig gällande i sådana fall, då fonetiska förhållanden lade hinder på vägen för en abstraktbildning på *-sl* (exempelvis till verben *fresta*, *likna*)~ (s118). En intressant fråga är givetvis varför det inte skedde en fullständig assimilation mellan *-sl*/*-sel* och *-else*, men den frågan går inte Wessén in på.

En granskning av fonologiska förhållanden och ordstruktur visar att inte ens ur diakron synvinkel är det särskilt lämpligt att se *-is*-avledningar som ellipser eller avkortningar. I stället bör de ses som parallellbildningar som lånar vissa delar av källordet. Ur synkron synvinkel bör man betrakta källord och *-is*-avledning som två olika ord som p.g.a. formlighet representeras i samma lexikala nätverk – förutsatt att de står för delvis samma begrepp.

Vidare har jag försökt visa att betydelsekriteriet inte är särskilt användbart för att skilja ut om det finns ett eller flera *-is*-suffix, utan att vi bör använda andra test, främst morfologiska och fonologiska för att avgöra detta. Betydelse knyts till ord som helhet, och ett antal ord som delar ett prominent betydelsesärdrag utgör en betydelsesdomän. Resonemanget gör det möjligt för oss att se det vetenskapliga *-is* som samma suffix som det pejorativa *-is*.

Jag har slutligen pekat på de möjligheter som finns att betrakta pluralbildningar som *grammisar* och *makaronisar* som ord där suffixet *-is* supplerats i pluralböjningen. Skälet till att använda detta, ur betydelsesynpunkt onödiga suffix, är att vi då undviker det brott mot svenska fonotaktiska regler som kombinationen av två korta vokaler skulle utgöra.

Litteratur:

- Bergman, G. (1929) Västgötarna och deras hemliga språk, månsing. I *Nysvenska studier* s. 153–239.
- Hellquist, E. (1922) *Svensk ordbildningslära från historisk synpunkt*. Lund: C.W. K. Gleerups förlag.
- Hennings, L. (1930) Om elliptiska ord. *Aftonbladet* 21/10 1897.
- Inghult, G. (1968) Ord med suffixet *-is* i svenskan. *Språkvård* 1968:4:9–15.
- Josefsson, G. (1997) *On the principles of word formation in Swedish*. Lundastudier i nordisk språkvetsenskap A 51. Lund: Lund University Press.
- Josefsson, G. (1998) *Minimal words in a minimal syntax*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Noreen, A. (1904) *Vårt språk*, band 5.
- Söderbergh, R. (1968) *Svensk ordbildning*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård, 34. Stockholm: Svenska bokförlaget/Norstedts.
- Teleman, U. (1970) *Om svenska ord*. Lund: C.W. K. Gleerups förlag.
- Thorell, O. (1984) *Att bilda ord*. Stockholm: Skriptor.
- Wessén, E. (1962) *Svensk språkhistoria*. Del 1, Ljudlära och ordböjningslära. 6e upplagan. Stockholm, Göteborg, Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Källor:

- Inghult, G. (1968) Ord med suffixet *-is* i svenskan. *Språkvård* 1968:4:9–15.
- Postis, insändarspalt för ungdomar i *Sydsvenska Dagbladet*, januari–april 2002.
- Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* (1986). Svenska språknämnden. Press 65 Språkbanken, Göteborgs universitet. [<http://spraakdata.gu.se>]
- Press 76 Språkbanken, Göteborgs universitet. [<http://spraakdata.gu.se>]
- DN 1987 Språkbanken, Göteborgs universitet. [<http://spraakdata.gu.se>]
- Press 95 Språkbanken, Göteborgs universitet. [<http://spraakdata.gu.se>]
- Press 96 Språkbanken, Göteborgs universitet. [<http://spraakdata.gu.se>]
- Press 97 Språkbanken, Göteborgs universitet. [<http://spraakdata.gu.se>]
- Press 98 Språkbanken, Göteborgs universitet. [<http://spraakdata.gu.se>]
- Romaner I Språkbanken, Göteborgs universitet. [<http://spraakdata.gu.se>]
- Romaner II Språkbanken, Göteborgs universitet. [<http://spraakdata.gu.se>]